

NÄR
RÖSTERNA
TYSTNAR

Kunskapslyft om Förtälseln

FÖRDJUPNINGAR OCH INLÄSNINGSTEXTER

TEMA 5

RÄDDARNA

NÄR RÖSTERNA TYSTNAR

Obs!

Filmen innehåller bilder, filmsekvenser och berättelser som kan uppröra och det är därför viktigt att läraren först ser igenom filmen själv före visning och sedan är lyhörd för elevernas reaktioner för att avgöra om det behövs uppföljning eller personliga samtal efter filmen.

OM FILMEN

Filmen *När rösterna tystnar* bygger på boken *Flykten från ett folk mord* av Maria Vajta Klamer. Du kan se filmen hos [Utbildningsradion](#) (UR).

Filmen kan användas i samtliga av gymnasieskolans historiekurser men främst rekommenderas den för kurserna historia 1a och 1b. Den kan även användas i grundskolan och rekommenderas då främst för åk 9.

Målgrupp: ungdomar och lärare på gymnasiet

Filmen kan även användas på högstadiet, men rekommenderas från 15 år.

Ämne: Förintelsen, antisemitism, mänskliga rättigheter

Speltid: 38 minuter

Språk: svenska

Textad: ja

Produktionsår: 2021

Filmen är producerad av [Skaparkraft Film & Musikproduktion](#) i samarbete med [Riksorganisationen för fortbildning om Förintelsen](#) (RFF).

Läs mer och se filmen på www.riksff.se eller hos [Utbildningsradion](#) (UR).

LÄRARHANDLEDNINGAR

Riksorganisationen för fortbildning om Förintelsen (RFF) har utarbetat en lärarhandledning till *När rösterna tystnar*. Den är uppdelad i olika kapitel och teman med fördjupningsmaterial och inläsningstexter. Det finns även en lärarhandledning som är bearbetad och förkortad av UR:s pedagogiska redaktörer. Du hittar alla handledningar under [Pedagogiskt material](#) hos [RFF](#). Den förkortade versionen hittar du även [här](#).

Text: Björn Westerström, gymnasielärare i Malmö

Bilder: Andreas Gejke, fotograf, Skaparkraft Film & Musikproduktion

Pedagogisk rådgivning: Forum för levande historia

Formgivning: RFF

INLEDNING

OM RÄDDARNA UNDER FÖRINTELSEN

I följande tema behandlas en liten men viktig grupp under Förintelsen – Räddarna¹. Att betona en sådan viktig grupp kan tyckas märkligt men det är viktigt att göra det av främst följande två skäl:

1. Räddarna kan ses som ett ideal för medborgare i en demokrati. De kunde se människors värde trots antisemitism, ideologi och destruktiva normer, och agerade utifrån sin övertygelse. En av de absolut viktigaste formuleringarna i läroplanen är att undervisningen ska betona människolivets ”okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde” och vilka gestaltar inte detta bättre än de som valde att rädda människor undan nazisterna?
2. I mötet med Förintelsen kan unga människor drabbas av förtvivlan och uppgivenhet. Därigenom kan de förlora tron på människan och framtiden. Genom att betona räddarna under Förintelsen ser eleverna att det kan finnas andra valmöjligheter, en möjlighet att agera.

Det är viktigt att läraren är medveten om dessa två punkter och låter detta finnas med i samtalen kring räddarna.

Som lektionsupplägg föreslås att läraren först presenterar begreppen förövare, åskådare och räddare. Läraren beskriver vilka olika förutsättningar människor kunde ha att skydda och hjälpa judar undan nazisterna och andra förövare. Ge gärna exempel på räddare, till exempel Raoul Wallenberg.

Om läraren väljer att låta eleverna göra övningen om Janusz Korczak, så bör läraren först berätta om Korczaks liv och först därefter göra uppgifterna.

BAKGRUNDSFAKTA

I Förintelsen ser vi många olika typer av förövare, människor som deltar i övergrepp och mord. Deras motivation ser olika ut. Den kan grunda sig i den antisemitiska ideologin, viljan att göra rätt för sig i en grupp, oförmågan att bryta mot order och rent av vinstintresse. Det finns även en grupp som benämns åskådare. Människor som väljer att inte agera trots att de ser att andra människor behandlas illa. Även här kan motivationen bakom förhållningssättet variera.

Det finns även en tredje kategori – räddarna. Räddarna syftar på dem som ofta med risk för eget liv och ibland andra familjemedlemmars liv valde att försöka hjälpa judar i deras utsatthet. Människorna i den här kategorin kommer från alla möjliga yrken, apotekare, skolbarn, bönder, läkare, präster, diplomater m.fl. De hade olika religiösa föreställningar (katoliker, protestanter, ortodoxa kristna, muslimer och ateister) och kom från olika länder. Ibland agerade de ensamma och ibland agerade de i grupp. Det var

¹ Med räddare avses de människor som på något sätt agerade för att rädda, skydda, hjälpa eller bistå judarna i deras utsatthet.

människor från båda könen, ur alla åldrar och i olika familjesituationer. Det enda som förenade dem var att de valde att hjälpa människor i nöd trots att samhället (nazisterna) sa att de inte fick göra det.

Eftersom räddarna är så olika blir varje berättelse om dem olika. Vi kan dock se att vissa egenskaper är viktiga. Räddarna var uppmärksamma och medvetna i betraktandet av vad som hände runt omkring dem. De valde att inte blunda för övergrepp utan kunde identifiera dem som just orättvisa övergrepp. Räddarna visade på rådhighet, uppfinningsrikedom och vaksamhet i det att de fann på sätt att hjälpa och samtidigt försöka undgå att bli avslöjade. De uppvisade framför allt mod, empati och medmänsklighet.

I Polen och i många andra ockuperade områden var det belagt med dödsstraff att hjälpa judar. Nazisterna såg judar som sina fiender och att hjälpa judarna var därigenom att hjälpa fienden. Om någon blev avslöjad, och det var vanligt eftersom det fanns gott om människor som såg angiveri som ett sätt att tjäna pengar, så kunde de bli skickade till koncentrationsläger, skjutna direkt på plats, offentligt hängda och de kunde även bli torterade i det att nazisterna ville få kunskap om medhjälpare eller andra gömda judar.

Många av de som blev räddare har i efterhand vittnat om att deras beslut väcktes genom att de bevittnade någon form av övergrepp.

Motivationen bakom agerandet kunde alltså variera. Det kunde vara kopplat till en religiös eller en politisk övertygelse. Beslutet att hjälpa någon kunde vara relaterat till en särskild relation eller situation till exempel att den utsatta var en familjemedlem, släkting eller granne. Valet att försöka hjälpa någon kunde också ligga i linje med en yrkesroll som till exempel sjuksköterska, socialarbetare, läkare eller diplomat.

Vi ser exempel på hur en grupp bestående av sinsemellan väldigt olika människor i Bulgarien genom att protestera kraftigt räddade en grupp på 11 000 judar som skulle deporteras till Treblinka. Men vi kan också se hur en kvinna på landsbygden hjälper en pojke genom att gömma honom i sin lada. Oavsett om det var en eller flera som hjälptes, så visar räddarna att det är möjligt att göra moraliska val även under extrema omständigheter.

I både Talmud och Koranen möter vi påståendet att den som räddar om så bara en enda människa räddar världen. Genom att visa på att det är möjligt att agera utifrån medmänsklighet under så fruktansvärda situationer så visar räddarna att det finns hopp för mänskligheten. Människan må vara kapabel till fruktansvärda handlingar men hon är också kapabel till osjälviskhet och godhet.

Efter kriget fanns det många överlevande som ville hedra sina räddare. Därför upprättades i Yad Vashem i Jerusalem en särskild titel *The Righteous Among the Nations* som tilldelades flera av dem som hjälpte människor under Förintelsen.

LITTERATUR

Paldiel, Mordecai, *Sheltering the Jews Stories of Holocaust Rescuers* (Augsburg fortress, 1996).

FRÅGOR OCH UPPGIFTER

EWA

I filmen och i boken *Flykten från ett folkmord* av Maria Vajta Klamer beskrivs hur Deborah flyr från gettot. Hon beger sig först till sin polska väninna Ewa.

”Hon fortsatte nedför gatan, hela tiden orolig för att bli stoppad. Med sitt mörka hår och utan legitimation var hon farligt ute. En del polacker var duktiga på att känna igen judar och angav dem för tyskarna i utbyte mot pengar eller andra fördelar. Dessutom var många tyskar i uniform i rörelse. I förväg hade hon tänkt ut att hon först skulle bege sig till sin polska väninna Ewa som bodde på andra sidan floden. Där skulle hon kunna byta kläder, kanske kunde hon stanna några dagar.”

[...]

”Trots att det var förbjudet för judar att åka spårvagn, klev Deborah på. Hon löste en biljett och satte sig. Hon bad en tyst bön att hon skulle få komma fram utan incident. Den gången hörsammades hon. Ingen brydde sig om henne. Ewa blev förvånad när Deborah kom och också mycket besvärad. Ewa ville inte ha henne där. Under natten hade några polacker angripit och slagit ihjäl ett par judar som gömde sig. De som gömde judar avrättades antingen omedelbart eller sändes till koncentrationsläger. Deborah kunde inte klandra Ewa. Redan samma kväll var hon tvungen att ge sig av. Ewa hade gett henne rena kläder och lite pengar.”

FRÅGOR OCH UPPGIFTER

1. Hur tror du att Ewa resonerar med sig själv när Deborah ber att få stanna? Vad talar för att hon ska låta henne stanna och vad talar emot?
2. Hur tror du att Ewa tänkte på den här stunden senare i sitt liv?

HELENA

I boken och i filmen beskrivs hur Deborah tas emot av Helena, en polsk kvinna och hennes man.

Att gömma Deborah, Adam och de andra två flickorna var bokstavligen livsfarligt för Helena och hennes man. Nazisterna hade utfäst dödsstraff för de polacker som gömde judar. De betalade dessutom dem som avslöjade var judar gömde sig vilket fick som konsekvens att det vimlade av prisjägare i Warszawa, polacker som hoppades kunna tjäna pengar på att ange andra för att de gömde judar. Tänk också att det handlar om flera år som Deborah och hennes son behövde hålla sig gömda. Att så länge se till att ingen, varken grannar eller vänner, märkte att det fanns fyra extra personer i lägenheten varav tre personer var barn är svårare än vi kan föreställa oss.

Helena tog emot Deborah med öppna armar. Utöver Adam tog hon även hand om två små judiska flickor. Trots de risker som hon utsatte sig själv, sin man och sin egen dotter för, var hon villig att låta Deborah bo hos dem. Helena ordnade inte bara falska id-handlingar utan även en falsk dopattest till henne. Deborah förvandlades till Julia Barciszewska, född den 10 februari 1908.

Helena och hennes man arbetade båda två och lämnade lägenheten tidigt på morgonen. Strax därefter gav sig hennes dotter i väg till skolan. Deborah stannade med de tre små barnen. Innan hon kom, hade de fått vara ensamma om dagarna. Men situationen var farlig. Ett förhastat ord kunde väcka grannars, bekantas eller arbetskollegers misstankar. De hade därför kommit överens om att Helena och hennes man skulle skramla extra mycket med nycklarna innan dessa sattes i dörrlåset, om det var så att någon utomstående följde med dem hem och hon var tvungen att gömma sig.

FRÅGOR OCH UPPGIFTER

1. Hur tror du att Helena resonerade med sig själv och sin make innan hon bestämde sig för att hjälpa Deborah, Adam och de två flickorna? Vad talade enligt henne för att hon borde gömma dem och vad talade emot?
2. Hur tror du att Deborah tänkte kring situationen att befinna sig hemma hos Helena?
3. Vad tror du gör att vissa människor reagerar som Helena?

JANUSZ KORCZAK

I filmen berättas om Janusz Korczaks barnhem och Deborah ser också Korczak och hans barn passera utanför hennes fönster på väg mot *Umschlagplatz*.

Janusz Korczak föddes som Henryk Goldszmit 1879 i Warszawa. Under sitt liv hann han med att etablera sig både som läkare, pedagog, barnboks författare (Janusz Korczak var hans pseudonym) och att bli major i den polska armén. Korczaks familj var judisk men assimilerad, vilket i det här fallet innebär att de såg sig som en del av den polska gemenskapen och kulturen. Genom sitt liv betonade Korczak både det judiska i sin härkomst och den polska tillhörigheten.

Efter att tidigt visat intresse för naturvetenskap kom han att söka sig till läkaryrket och det var också som läkare han blev rekryterad till den ryska armén (Polen var vid denna tid en del av det ryska imperiet) under kriget mot Japan. Efter kriget hade Korczak hittat det som för honom kom att bli det viktigaste i hans liv – barnen. Korczak specialiserade sig som barnläkare och kom att arbeta både på barnsjukhus och barnhem. Efter första världskriget återuppstod Polen som stat och Korczak upplevde en stor stolthet i detta. Han kom att tjänstgöra i den nya statens armé fram till 1921 då han tog avsked som major.

Som läkare hade Korczak kommit att få en avsky för krig och vad det gjorde med människor och med barn. I Polen fanns gott om föräldralösa barn vars föräldrar dött i första världskriget eller senare konflikter. Han hade också som barnläkare kommit fram till att de barn som han fick i sin vård behövde mer än bara medicinsk vård. Korczak menade att genom att ge barn en ordentlig och kärleksfull fostran skulle framtida krig kunna undvikas. Om barn blev

demokratiska och toleranta skulle blotta tanken på krig framstå som vansinnig för dem. År 1912 blev han föreståndare för ett barnhem i Warszawa där han kom att arbeta tillsammans med Stefania Wilczyńska. Barnen på hemmet var fattiga och föräldralösa. Korczak trodde på att bemöta barn som om de var vuxna, med samma respekt och med samma behov av integritet. Han skrev även böcker om barns rättigheter och om pedagogik. Dessutom var han skönlitterär författare. Hans mest kända bok är *Lille kung Mattias* (1923) som handlar om en liten pojke som blir kung. Mattias avskedar sina ministrar efter att han märkt hur de vansköter landet och ger deras befattningar till barn. Inte heller detta blir riktigt bra och Mattias kommer till insikt om att barn och vuxna är ganska lika. Utan en gedigen utbildning och fostran kan ingen fatta kloka beslut.

Efter att tyskarna invaderat Polen flyttades barnhemmet in i det getto som upprättades för den judiska befolkningen. Korczak vägrade överge barnen och avvisade alla erbjudande som fanns att han skulle få lämna gettot. Under tiden i gettot fick Korczak nästan uteslutande ägna sig åt att tiggat mat och mediciner åt barnen. År 1942 tvingades barnen, Korczak och Wilczyńska till uppsamlingsplatsen varifrån de skickades till Treblinka, där de mördades. Korczak erbjöds före avresan till Treblinka en möjlighet att rädda sig men avböjde. Han vägrade lämna barnen.

LITTERATUR

Marrin, Albert, *A Light in the Darkness Janusz Korczak, His Orphans, and the Holocaust* (Knops books, 2019).

FRÅGOR OCH UPPGIFTER

1. Hur tror du Korczak resonerar med sig själv när han erbjuds att lämna Warszawas getto, en plats där människor dog av svält och sjukdomar, där nazisterna godtyckligt trakasserade och misshandlade människor? Vilka argument finner han för att fly och vilka för att stanna? Och varför väljer han om och om igen att stanna?
2. När Korczak gav sig ut för att tiggat mat och mediciner till barnen satte han på sig sin polska militäruniform trots att nazisterna förbjudit denna. Varför tror du att Korczak gjorde detta?
3. I filmen ser Deborah när Korczak och barnen går mot *Umschlagplatz* för vidare transport till Treblinka. Vad tror du att hon tänkte medan hon betraktade barnen?

Dagen före deportationen skriver Korczak den sista anteckningen i sin dagbok. Han beskriver hur en tysk soldat ser på honom genom fönstret medan han vattnar blommorna.

Korczak är trött och sliten. Han tänker på en ung studentska som hjälpt honom och som några dagar tidigare blivit tagen av nazisterna, på en pojke på barnhemmet som inte klarar av att anpassa sig. Och han tänker på soldaten utanför fönstret. Skriv ner vad du tror att han tänker om den tyske soldaten när han ser på honom.

Efter övningen låter läraren eleverna läsa vad Korczak egentligen tänker. Fråga eleverna hur de tolkar Korczaks sista anteckningar och låt dem jämföra med sina egna.

Han har ett gevär. Varför står han där och betraktar mig med sådant lugn? Han har inga order att skjuta. Och kanske var han byskollärare i det civila, eller en notarie, en gatsopare i Leipzig, en servitör i Cologne? Vad skulle han göra om jag nickade till honom? Lyfte handen i en vänlig gest? Kanske vet han inte att saker är – som de är? Han kanske anlände igår, från fjärran...

Ur *Dagbok från ghetton*, Janusz Korczak

Riksorganisationen för fortbildning om Förintelsen (RFF) har utarbetat en lärarhandledning till *När rösterna tystnar*. Den är uppdelad i olika kapitel och teman med fördjupningsmaterial och inläsningstexter enligt följande:

- Inledning. Filmens handling. Koppling till skolans styrdokument.
- Förintelsen – En historisk bakgrund.
- Tema 1 – Judisk identitet i Polen.
- Tema 2 – Antisemitism. Hatet mot judar.
- Tema 3 – Warszawas getto.
- Tema 4 – Värdet av demokrati.
- Tema 5 – Räddarna.

Lärarhandledningen finns även i en version som är bearbetad och förkortad av UR:s pedagogiska redaktörer. Du hittar alla handledningar under [Pedagogiskt material](#) hos [RFF](#). Den förkortade versionen hittar du även [här](#).

Du som är lärare får fritt kopiera lärarhandledningarna, distribuera dem digitalt och visa dem i samband med din undervisning. När lärarhandledningarna eller delar av innehållet används på olika sätt ska den ideella upphovsrätten iakttas.

Filmen finns även med engelska undertexter på Vimeo. Kontakta kansli@riksff.se för inloggningsuppgifter.